

TERVEZÉSHEZ KAPCSOLÓDÓ KUTATÁSOK 87.

Témavezető: Kozma Tamás

11196

HAIÁSZ GÁBOR

A PEDAGÓGUSOK TULTERHELTSÉGE

- Egy sajtóvita tanulságai -

Kézirat

OKTATÁSKUTATÓ INTÉZET 1984. JÚLIUS

Szerkesztette: Kozma Tamás

Készült: Az Oktatókutató Intézet nyomdájában

Példányszám: 150

ISSN: 0230-7189

A "Köznevelés" c. folyóirat 1982/4. számában vitát indított a pedagógusok túlterheltségéről. Több mint negyven levélíró - javarészt pedagógus - hozzászólását közölték, aminek alapján megpróbáltam rekonstruálni a "túlterheltség" problémakörének az összetevőit, s ezek ismeretében megkísértem felvázolni néhány lehetséges megoldási módot.

A JELENSÉG

Az elemzés előtt az alábbi szemelvényekkel érzékeltetném a vita légkörét, bemutatva néhány jellegzetes problémafelvetést:

"Hihetetlen energiát vesznek el a pedagógustól a reménytelen felzárkóztatásra fordított időszakok, a korrepetálások, az erőltetetten differenciált foglalkozások"

"Érthetőbb szövegű könyveket, a gyermek életkorának megfelelő szintű szemelvényeket kérünk."

"Összetett kérdés a tanítási és nevelési segédletek, az oktatástechnika, az ismerethordozók, tanmenetek, vázlagsémák, táblázatok, technikai eszközök ügye. Hiányuk túlterhelést előidéző hatására nem figyelünk kellőképpen. Noha rengeteg egyéni és intézményi anyag gyűlt össze, mégis a vontatott, aggályoskodó elbirálás, a tehetetlen és monopolisztikus gyártók miatt a lelkiismeretes pedagógusok ezrei elméleti és technikai szempontból rossz hatásokkal 'bütykölik' a szükséges eszközöket."

E tanulmány egy a Művelődési Minisztérium felkérésére készült elemzés kissé módosított változata.

"... /az iskolát/ be nem mért lehetőségeinél jobban felelőssé teszik és dolgoztatják a feltételek megteremtése nélkül, ami hihetetlenül nehéz helyzetet idéz elő. Egyesek túl komolyan veszik ezeket az igényeket, magukat túlfeszítve rokkannak meg. Egyébként e vonatkozásban is teljes az anyagi ellenérdekeltség: a merev bérrendszer miatt /egy két pótlékon kívül/ csak a jutalmazások bizonytalanságára számíthat a dolgozó és a vezető."

"Jól tanítani csak jó felszereléssel lehet. A lelkiismeretes pedagógus jogosan várja el, hogy munkájához jó minőségű, használható eszközöket kapjon."

"A jól végzett napi szakmai tevékenység és a fölkészülés még nem túlterhelés. A túlterhelés a délutáni tanácsülés, a késő délutáni rajfoglalkozás, a tegnapi társadalmi munka, a holnapi próba a művészeti szemlére, a szombati karnevál, a klubdélután stb."

"Az óvónők adminisztrációját megnöveli a havi étkezési díjak elszámolása, a befutott csekkek elkönyvelése, a jövő havi előírás számfejtése, a pénz beszédese nyugta ellenében vagy a csekkek kiállítása. Az óvodai rendtartás ilyen munkát nem ír elő az óvónőknek, mi több, erre a képzőben sem kapnak felkészítést. Mégis csinálják, bár nem fér bele sem a munkaidőbe, sem a felkészülési időbe. Legalább tulórát vagy pótlékot kapnának érte!"

"Abban, hogy egy pedagógus mit érez tehernek, mennyire érzi túlterheltnek magát, a vezetőknek elsődleges szerepük van. Ők alakítják, befolyásolják a testület közhangulatát, ezen belül az egyes pedagógus közérzetét."

"Az állandó adminisztratív zaklatások csupán azt a célt szolgálják, hogy néhány íróasztal bizonyíthassa, szükség van rá... Ne kérjenek a továbbiakban az iskoláktól jelentést arról, hogy milyen és mennyi az adminisztratív túlterhelés. Szüntessenek meg száz adatfeldolgozó céllal létrehozott íróasztalból ötvenet. A nélkülözhetetlen jelentésekre, adatszolgáltatásokra legyen kötelező meghatározott időn belül valamilyen értékelő visszajelzést adni."

"A pedagógusok bére, különösen a fiataloké, csak arra elégséges, hogy vegetáljanak belőle. Ezért tehát a kezdő pedagógus a pályakezdés szépségeit, örömeit felváltja a munkák keresésével, hajszolásával, felörlődik."

"... a pedagógiai munkát vállaló tanár nem tekinti az oktatással, neveléssel kapcsolatos munkát terhesnek. Csak az 'idegen' munkától kap idegsokkot."

"... nem a tudományos megalapozott kísérletek, pedagógiai programok ellen, a korszerűsítési kísérletekkel szemben emelek szót. Csupán a divatok ellen, amelyektől eleget szenvedtünk. Azt szeretnénk, ha a közoktatás-politika gátat szabna az ilyen jelenségeknek... a tisztesség azt kívánja, hogy csak jól átgondolt, minden technikai feltételt, anyagi eszközt megadó, részleteiben kidolgozott kísérlethez szólítsák a pedagógusokat. Feladatáthárítással, túlterheléssel ne szegjék a kedvüket!"

"A rendelet előírja, hogy a nevelő köteles tanmenetet készíteni, ha nincs központi tanmenet. Nos, miért nincs?

Rejtély. Talán az illetékesek, a főállásban ezzel foglalkozók is mással vannak elfoglalva?... vagy adjon ki az OPI jól megtervezett tanmeneteket, vagy bizzuk már egyszer a nevelőre, hogy milyen készít, hiszen ő dolgozik belőle."

"A teljesség igénye nélkül a tervek /amiket t.i. az iskolának el kell készítenie/: iskolai munkaterv; a munkaközösségek /alsó tagozatos, felső tagozatos, osztályfőnöki, napközis, szakmai közösségek/ munkatervei; költségvetés; munkavédelmi és tűzrendészeti terv; ügyviteli intézkedési terv; gyermek- és ifjúságvédelmi terv; munkaerőgazdálkodási terv; minősítési terv; káderfejlesztési terv; oktatási terv; belső ellenőrzési terv; óralátogatási terv; intézkedési terv a tankötelezettség végrehajtására, az alkoholizmus ellen, a takarékosagra; kirándulási terv; üzemlátogatási terv; a szakszervezet, a pártszervezet, a KISZ- és az üttörőszervezet tervei; a szülői munkaközösség és munkabizottsági tervei és így tovább..."

"...a halmozódó terhek, feladatok közül azokat viseltük el legjobban, amelyeket szükségesnek tartottunk műveltségünk, szakmai ismereteink, módszertani kulturánk megújítása szempontjából. A nem tetszés jeleit akkor juttattuk kifejezésre, amikor formálisnak, bürokratikusnak ítélt feladatokkal találtuk magunkat szemben."

A PROBLÉMA

A "pedagógusok túlterheltsége" elnevezéssel illetett komplex problémakör a "Köznevelés"-vitában elhangozottak alapján,

melyeknek eltérő gyökerei vannak, és amelyek kezelése eltérő megoldási módokat kíván. Van köztük olyan, amelyet a központi oktatásirányítás közvetlen intézkedésekkel befolyásolhat, és olyan, amelynek a kezelésére nem, vagy csak indirekt eszközökkel képes.

A "Köznevelés"-vita bizonyos keretek között lehetőséget ad arra, hogy föltárjuk a pedagógus-tulterheltség problémakör összetevőit, s hogy megpróbáljuk elkülöníteni azokat az elemeket, amelyek irányítási eszközökkel befolyásolhatók azoktól, melyekhez a rendelkezésre álló eszközökkel nem valószínű, hogy érdemes hozzányulni.

A vitában a pedagógusok megnyilatkozásai, úgy tűnik, négy jelentősebb, egymástól jól elkülöníthető problémakör körül csoportosultak. A vita alapján ezek tekinthetők a pedagógus-tulterheltség szélesebb problémakomplexuma összetevőinek:

1. Bérprobléma. A tulterheltség-probléma jelentős részben bérproblémát jelent. A túlzott terhek miatti panaszok mögött gyakran az alacsony bérek miatti méltatlankodás húzódik meg. A pedagógusok jelentős része a jövedelméhez képest érzi tulterheltnek magát.

A megfizetetlenség érzése különösen erős akkor, ha olyan tevékenységet kell végezniük, melyeket nem éreznek közvetlenül a nevelői hivatáshoz kapcsolódónak. Mivel a hivatástudatot a pedagógusok saját szakmájuk fontos elemének tartják, értékeik-

nek ellentmondana, ha olyan tevékenységeket tartanának túlterhelőnek, melyeket közvetlenül a nevelői hivatáshoz kapcsolódónak tekintenek. Egyéb tevékenységekre viszik át indulataikat akkor is, ha hivatásszerű teendők terhelik túl őket, és gyakran hangsúlyozzák áldozatkészségüket akkor, ha hivatásszerű terhek viseléséről van szó. /pl. "Sokan vagyunk, akik a folyamatos megújulást és a vele járó terhelést tudatosan vállaljuk, mert egyszerűen ez a hivatásunk, ezt igényli tőlünk a gyermekek szeretete... belső szükségből, pedagógus létünkéből fakadóan törekszünk a jobbra, a megújulásra. Nem miniszteri utasításra, hanem az eszünk és szivünk parancsára. És az így végzett munka nem teher."^{1./} A pedagógusoknak komoly érdekük fűződik szakmájuk hivatásszerűségének a kihangsúlyozásához, mivel ez alátámasztja önállóságra való igényüket. Így a hivatásszerű és a hivatáshoz kapcsolódó tevékenységek értékelésének a különbözősége feltehetően tartós eleme a túlterheltség problémakörének..

Az, hogy a túlterheltség problémája mögött bérprobléma húzódik meg, explicit módon is megjelenik a vitához való hozzászólásokban. /pl. "... csinálják, bár nem fér bele sem a munkaidőbe, sem a felkészülési időbe. Legalább túlórárt vagy pótlékot kapnának érte."^{2./}

A túlterheltség mint bérprobléma azt jelenti, hogy a nevelőknek a terhek csökkentésére irányuló követeléseik jelentős részben visszavezethetők a juttatások növelésére irányuló igényükre. Ennek megfelelően a túlterheltség-probléma megoldása ezen a szinten többletjuttatásokkal oldható meg.

2. Munkahelyi konfliktusok. A túlterhelésproblémakör mögött jelentős részben az iskolákon belüli szervezési-vezetési problémák és munkahelyi konfliktusok húzódnak meg. A túlterheltség okát ezen a szinten a végzett munka és a fizetség iskolán belüli megosztásának az anomáliái alkotják. E munka és fizetség elosztásának a folyamatában bizonyos nevelők az iskolán belül nem tudják érvényesíteni az érdekeiket, s az emiatt érzett elégedetlenségük ráakódik a túlterheltség problémakörére.

E részprobléma mögött az az általánosabb probléma húzódik meg, hogy az iskolákban nehezen alakul ki a különböző munkák elosztásának és értékelésének differenciált rendszere, ami lehetővé tenné az eltérő igénybevételű kívánó tevékenységek eltérő értékelését, illetve nehéz megfogalmazni a differenciált értékelés mindenki számára elfogadható elveit. Így a feladatok elosztása gyakran mint az igazgatói önkény megnyilvánulása jelenik meg. A vitacikkekben gyakran olvasható, hogy a nevelők az önkényes igazgatói feladatkiosztásokkal szemben feladataik pontosabb körülírásával kívánnak védelmet a központi oktatás-irányítástól.

A differenciált belső munkamegosztási formák hiánya úgy tűnik, két eltérő problémakörhöz kapcsolódik. Egyrészt az iskolai szervezet működésének formális szabályozásából hiányoznak azok az elemek, amelyek a rugalmasabb szervezeti és munkamegosztási formák kialakítását lehetővé tennék; másrészt a

iskolákon belül nem működnek azok a demokratikus érdekkifejező és döntéslegitimizáló mechanizmusok, amelyek feltételei a differenciált szervezet kialakításának. E két tényező közül valószínűleg az utóbbi a fontosabb, a központi oktatásirányításnak azonban elsősorban az előbbi befolyásolására vannak közvetlen eszközei.

3. A hatóságokhoz való viszony. Fontos tényezője a túlterhelés-problémakörnek a nevelők és az irányító hatóságok viszonya. A vitacikkek egy része a közvetlen és magasabb irányító hatóságokkal szembeni ellenérzésekről tanuskodik. A vitához hozzászóló pedagógusok egy részében erős emocionális töltésű igazgatásellenesség él. Ugy vélik, hogy az igazgatási-felügyeleti szervek feleslegesen zaklatják /"macerálják"/ őket, azért, hogy saját létjogosultságukat igazolják. /"Ne kérjenek a továbbiakban az iskoláktól jelentés arról, hogy milyen és mennyi az adminisztratív túlterhelés. Szüntessenek meg száz adatfeldolgozó céllal felállított íróasztalból ötvenet."³/

A vitacikkek arra utalnak, hogy irányítók és irányítottak között egyfajta bizalmi válság van, ami abban nyilvánul meg, hogy az irányított pedagógusok gyakran kétségbe vonják irányító felügyelőik szakmai kompetenciáját, s ezáltal jogosultságát arra, hogy szakmai tevékenységüket értékeljék. A tanácsi felügyelet minden bizonnyal valóban alkalmatlan a szakmai kérdések megítélésére vagy eldöntésére. Ugyez felmerül azonban a szakfelügyelettel kapcsolatban is. A szakfelügyelők látogatását

több vitacikk írója feleslegesnek, értelmetlennek találja, mivel attól nem kap semmilyen hasznos szakmai információt.

A felügyelethez való viszonyt jelzi ez a megnyilatkozás:

"Ha a látogatások, majd az ezt követő értékelő-elemző beszélgetések valóban elősegítenék a nevelő-oktató munka eredményességét nem volna baj. De ez nem a valóság. Némelyik ellenőrző személy egy meglátogatott órából, egyetlen értekezlet hozzászólásaiból gyakran messzemenő következtetéseket von le egyik-másik nevelő munkájáról, megfellebbezhetetlen véleményt nyilvánít az intézmény egész tevékenységéről. A mostaninál kevesebb és szakszerűbb óra- és iskolalátogatások hasznosabbak lennének a tanároknak és az igazgatóknak egyaránt."^{5./}

Nem valószínű, hogy a nevelők a felügyelet ellenőrzési jogát kétségbe vonnák. Ugy tűnik, inkább arra való alkalmasságát kérdőjelezzik meg, hogy nyilvánvalóan szakmai kérdésekben eligazítsa őket, vagyis éppen szakmai szempontból kérdőjelezzik meg a felügyelet értelmét. E mögött a probléma mögött feltehetően az húzódik meg, hogy miközben a felügyelet a formális szabályozásnak megfelelően fokozatosan elveszíti hatósági jellegét és átalakul egyfajta szakmai tanácsadói intézménnyé, nem történik meg belső strukturális átalakulása; megmaradnak bizonyos kontraszelektív mechanizmusok, változatlan a tanácsi apparátustól való erős függés, nem feltétlenül a szakmai kiválóságon alapuló kritériumokon nyugszik a szakmai jellegű felügyeleti feladatokat ellátó személyek kiválasztódása.

A nevelőknek az irányító hatóságokhoz való viszonyát elsősorban a szakmai autonómia iránti ki nem mondott igény határozza meg. A nevelők egy része több velük szemben megfogalmazott és a felügyeletet gyakorló hatóságok által közvetített oktatáspolitikai elvárást vagy realizálhatatlannak tart, vagy nagy többletterheléssel járónak minősít, és azt kívánja, hogy e többletterhelést ismerjék el. A legjellegzetesebb példa az a társadalompolitikai célokat követő oktatáspolitikai gyakorlat, amely tiltja a tanulóknak a tudásszint szerinti csoportokba való osztását. A tanulók eltérő tudásszintű csoportokba sorolása a pedagógusok részéről a munka megkönnyítését célzó racionális cselekvés lenne, amit a szakmai autonómia birtokában valószínűleg sok helyen meg is tennének.

Az irányító hatóságok elsősorban a különböző munkatervek készítettésével gyakorolnak kontrollt az iskolák felett. Így a nevelők ellenérzései gyakran ezek ellen a munkatervek ellen fordulnak, melyekből az egyik cikk írója szerint harminc is lehet egy iskolában.

4. A tanítás eszközei. A túlterheltség-probléma mögött végül is gyakran a központilag előírt és szállított taneszközökkel, dokumentumokkal, módszertani előírásokkal stb. való elégedetlenség húzódik meg. A nevelők ezeket olyan munkaeszköznek tekintik, amelynek minősége meghatározza, hogy a munkájuk elvégzéséhez mekkora erőfeszítésre van szükségük. A megfelelő taneszközök /könyvek, segédletek, szemléltető eszközök stb./ részben hiányoznak,

részben a nevelők elvárásáinak nem megfelelő színvonaluak.
/ "A lelkiismeretes pedagógus jogosan várja el, hogy munkájához jó minőségű, használható eszközöket kapjon." /^{6.} A vitacikkek-
ből az derül ki, hogy ezen a szinten a bőséges és a differenci-
ált igényeket kielégítő tanszerkinálat tudná oldani a feszült-
ségeket.

A MEGOLDÁS KORLÁTAI

A pedagógusok túlterheltségéről indított vita a pedagó-
gusoknak az oktatásirányítással szembeni általános elégedet-
lenségét tükrözte. A legkülönbözőbb panaszok és bírálatok
jelennek meg a vitacikkekben, amelyeket gyakran nem is lehet
egyértelműen besorolni a túlterheltség problémakörébe, így
e problémakör egyfajta gyűjtőedénnyé vált, amely egymástól na-
gyon erősen eltérő gondokat tartalmaz.^{7.} A vitában felbuk-
kant problémák sokrétűbbek annál, hogysem mind besorolhatók
lennének az említett négy problématiszba. A túlterheltség-
problémakör heterogén jellege azonban mindenképpen megkövete-
li néhány egymástól eltérő főbb problématisz azonosítását.
A fenti csoportosítás hozzávetőlegesen megfelelhet ennek a
célnek. Ennek megfelelően központi oktatásirányításnak a túl-
terheltség-problémára adott válasza is differenciált kell,
hogy legyen.

A központi oktatásirányításnak a "pedagógusok túlterhelt-
sége" problémakör kezelésére való lehetőségeit beszűkíti az a
tény, hogy e problémakör nehezen különíthető el olyan általá-
nosabb problémáktól, melyek a mai magyar társadalom és gazdaság

működésének egészét jellemzik, s amelyek nem tekinthetők speciális oktatásügyi problémának. Így például nem tekinthetők sajátos iskolai problémának azok, amelyek a munka és az intézményi működés szervezettségének alacsony színvonalából, a pontatlanságból, az egymást keresztező intézkedések gyakoriságából, az információhiányból stb. következnek. Az iskolai tevékenységek megszervezésének a színvonala a társadalom egyéb szféráinak a szervezetségi színvonalát tükrözi. Az iskolai tevékenységek szervezetlensége miatti panaszok és bírálatok /melyek a túlterheltség miatti panaszok és bírálatok jelentős elemét alkotják/ ebből fakadóan voltaképpen általános társadalmi problémákra irányulnak.

Ugyanígy nem tekinthető sajátosan iskolai problémának a tulkontrolláltság, amely szintén része a túlterheltség problémakomplexusnak. A felettes hatóságok túlzott információigénye, a plusz feladatokat jelentő tevékenységek megkövetelése, a hatósági zaklatásokkal szembeni kiszolgáltatottság a társadalom és gazdaság egyéb szféráit is jellemzi. Mivel a tulkontrollálás a társadalom és gazdaság irányítási kultúrájának vagy stílusának általános jellemzője, az ebből fakadó túlterheltség-problémák, - különösen közvetlen eszközökkel - nehezen oldhatók meg.

Végül, úgy vélem, ugyancsak a társadalom általánosabb problémái közé kell sorolni az egyéneknek a szó szoros értelmében vett túlterheltségét, ami a gazdasági visszaesésből, a korábbi életszínvonal tartásához megkívánt teljesítménynövelésből, az általános fogyasztási standardok tartásához szükséges

munka növekvő mennyiségéből fakad. Ilyen értelemben a társadalom több más - valószínűleg legtöbb szektora - "tulterhelt". Kérdés, hogy ezek a társadalom és gazdaság egészét jellemző problémák méltánytalanul erősebben jelentkeznek-e az oktatásügyben, mint más területeken, vagy pedig csupán arról van szó, hogy az oktatásügyi szakmai nyilvánosság más területek szakmai nyilvánosságánál jobban manifesztálja őket.

A kérdés megválaszolásához hiányoznak a megbízható információk. Keveset tudunk arról, hogy milyen mértékű a pedagógusok munkaidőn kívüli pénzkereső elfoglaltsága, milyen mértékű jövedelmekhez juttatja őket ez, hogyan oszlanak meg az ilyen jellegű többletterhelések és jövedelmek az egyes iskolatípusokhoz, tantárgyi csoportokhoz, településformákhoz kapcsolódó pedagógusrétegek között stb. Ennek ellenére, a központi oktatásirányításnak valamilyen szinten el kell tudnia különíteni a speciálisan oktatásügyi és a társadalom szélesebb területeit általánosan jellemző problémákat, ha a pedagógus-tulterheltség problémakörében közvetlenül érzékelhető eredményekkel járó intézkedéseket kíván tenni. Több-kevesebb pontossággal körül kell határolnia azoknak a kérdéseknek a körét, melyeket saját eszközeivel befolyásolni tud, és explicit módon jeleznie kell, melyek azok a problémák, melyek megoldására saját eszközeivel nem lehet képes.

A tulterheltség problémakörét iskolatípusonként és pedagógus foglalkozási körönként differenciáltan kell megvizsgálni. Figyelemre méltó, hogy a "Köznevelés"-vitában középiskolai tanárok kevésbé nyilvánítottak véleményt. A cikkírók iskolatípus

szerinti azonosítása meglehetősen nehéz, így biztos következtetéseket nem lehet levonni. Ugy tűnik azonban, hogy főleg általános iskolai igazgatók és felsőtagozatos tanárok kapcsolódtak bele a vitába.^{8.}/ Kérdés, hogy milyen mértékig kapcsolódik speciálisan egy iskolafokozathoz a túlterhelés-problémakör. Ilyen szempontból érdemes lenne elemzés alá venni a "Köznevelés" szerkesztőségéhez érkezett valamennyi levelet, illetve megvizsgálni, vajon nem specifikusan egy általános iskolai felsőtagozatos problémáról van-e szó.

A probléma sajátos felsőtagozatos jellege fakadhat a felsőtagozatos nevelők köztes helyzetéből az alsótagozatos tanítokhoz és a középiskolai tanárokhoz képest. Az alsótagozatos tanító munkája szükségszerűen nyitottabb, kevésbé akadémikus funkciókhoz kötődő. A társadalmi környezettel való kapcsolattartást, a hagyományosan nem iskolás jellegű tevékenységek végzését kevésbé tekinti a hivatásától idegennek. Ezzel szemben a felsőtagozatos tanárnak a szaktudományokhoz kapcsolódó, akadémikusabb értékek felé orientálódó tevékenységébe nehezebben integrálhatók nem kifejezetten oktatás-jellegű feladatok. Ugyanakkor, szemben a középiskolai kollégájával, az általános iskola jellegéből fakadóan kevésbé teheti meg azt, hogy kizárólag saját szakterületének oktatási problémáival foglalkozzék. Feltehető, hogy a közvetlen oktatáson kívüli egyéb megbízások /uttörőmunka, klubfoglalkozás stb./ főleg az ő számára jelennek meg a hivatáshoz nem kapcsolódó, így túlterhelőnek értékelt tevékenységként.

Szó esett arról, hogy a túlterheltség problémájának a megoldását /mindenekelőtt az igazgatók önkényes feladat kiosztásával szembeni védelmet/ a nevelők jelentős része a pedagógus munkakör pontosabb leírásától, a nevelői tevékenységnek vagy általában az iskola belső életének alaposabb szabályozásától várja. Például: "véget kellene vetni - határozottabb minisztériumi utasítással - az értekezletesdinek."⁹/ A részletesebb szabályozás minden bizonnyal nyújtana némi védelmet a nevelőknek, negatív mellékhatásai azonban erősebbek lennének. Valószínűleg magas szintű jogszabályban kellene deklarálni a nevelői szakma meghatározását /oktatási törvényben, annak végrehajtási rendeleteiben/, ez azonban csak akkor jelenthet garanciát a nevelők számára, ha a jogszabály értelmezésének a lehetőségét is valamilyen módon megkapják. Az iskolai szervezet belső hatalmi strukturájára az igazgató koncentrált hatalma a jellemző, így a jogszabályok értelmezésére is neki van módja. Ennek a hatalmi strukturának kell tehát elmozdulnia ahhoz, hogy a nevelők védve legyenek az önkényes igazgatói feladat kiosztás alól.

A központi oktatásirányítás korábbi gyakorlatát tekintve megvan a veszélye annak, hogy a pedagógus-túlterheltség problémájára adott reakció a túlszabályozás lesz. Így például szorosán körülhatárolhatják a különböző nevelői tevékenységek tartalmát, megtilthatják bizonyos feladattípusok kiadását stb. Nagyobb hatásnak tűnik azonban olyan közvetett szabályozással közeledni ehhez a kérdéshez, amely az iskolai szervezet belső differenciálódását, a monolitikus hatalmi struktúra felbomlását, a demokratikus érdekérvényesítési mechanizmusok kifejlődését segítheti elő.

A MEGOLDÁS LEHETŐSÉGEI

A pedagógus-tulterheltség probléma differenciált kezelése az egyes részproblémák külön-külön történő mérlegelését és mindegyikükre sajátos megoldási lehetőségek kidolgozását kívánja meg. A megoldási lehetőségek mérlegelésénél figyelembe kell venni az általános társadalmi gondok és a sajátos oktatáson belüli problémák különválasztását, és ügyelni kell a tulszabályozás elkerülésére. Ennek megfelelően az egyes részproblémákkal kapcsolatban a következő megoldási elveket lehetne figyelembe venni:

1. A tulterheltség mint bérprobléma. A tulterheltségre, mint bérproblémára kézenfekvő a megoldási javaslat: emelni kell a pedagógusok bérét. Egy kielégítő bérrendezés, amely a nevelőknek a társadalmi átlag feletti bért juttatna, minden bizonnyal rövid idő alatt megoldaná a pedagógus-tulterheltség problémáját. Elképzelhetetlen, hogy egy jól fizetett szakma képviselői tulterhelésről panaszkodjanak. Ezt a lehetőséget azonban nem érdemes fontolgatni. Kérdés, hogy korlátozott bérfejlesztési lehetőségek esetén milyen módon használható fel a többletjövedelem juttatásának a lehetősége arra, hogy egyrészt strukturálisan csökkentse a nevelők különféle feladatokkal való megterhelését, másrészt megszüntesse a tulterheltség miatti szubjektív elégedetlenséget.

A központi oktatásirányításnak a pedagógusok hivatásszerű feladatainak a körülírása mellett gondoskodnia kellene arról, hogy a bérfejlesztésre szánt költségvetési összegek egy része az ezeken a feladatokon felül jelentkező tevékenységek díjazására legyen fordítható. A folyamatosan jelentkező különleges

feladatokra /mint amilyen az iskolában a továbbtanulási orientáció, a veszélyeztetett gyerekekkel való foglalkozás stb./ szabályozott formában kell külön bért fizetni. Ezeket nem jó a pedagógus hivatásszerű feladatai közé sorolni, hanem az iskola mint intézmény feladatának kell tekinteni, amely ellátásukra külön megbizással kéri fel a pedagógusokat.

A rendkívüli feladatokhoz való bértársítás azonban elsősorban nem az iskolákon belül, hanem az iskolák és a helyi hatóság kapcsolatában kell, hogy érvényesüljön. Elsősorban ettől várható olyan strukturális hatás, amely globálisan is csökkenteni fogja a pedagógusoknak nem szakmai feladatokkal való megterhelését és hosszú távon lehetővé teszi, hogy az erre a célra szánt bérkeret visszajusson a normális bérezés rendszerébe. Mindenekelőtt tehát a helyi hatóságoknak célszerű előírni azt, hogy rendkívüli vagy nem szakmai jellegű feladatok kiadása esetén erre rendkívüli bért biztosítsanak. Ez a folyamatos nem szakmai jellegű feladatokra is kiterjedhet. Így például minden olyan adatszolgáltatási vagy egyéb nem szakmai feladat esetén, mellyel a helyi hatóság az iskolát megbizza, értelemszerűen a munka elvégzésére biztosítsanak bért. Ettől mindenekelőtt az várható, hogy a helyi hatóságoknak érdekük lesz takarékoskodni a rendkívüli feladatokkal.

Nem lehet különösebben bonyolult feladat meghatározni az egyes nem szakmai jellegű, elsősorban adminisztratív, illetve a szakmai, ám a megszokottól eltérő feladatok munkadíját. Az így kiszámított bért társítani lehet az adott feladathoz, és a továbbiakban a feladat elvégzésére felkért személy minden további

nélkül megkapja a feladat elvégzéséért járó bért. Ehhez szükség van a folyamatosan visszatérő nem szakmai és egyéb különleges feladatok felmérésére. Ezeken túl vannak olyan rendkívüli, nem szakmai feladatok, amelyek ad hoc természetűek, s így nem állapítható meg előre az elvégzésükért járó bér. Ebben az esetben lehetőséget kell biztosítani arra, hogy a feladat elvégzésére felkért intézmények vagy pedagógusok alkudhassanak a bérre.

Egy ilyen megoldással szemben több ellenérv felhozható. Az egyik az, hogy mindez külön adminisztrációt igényel, a másik pedig, hogy visszaélésekre teremt lehetőséget, különösen akkor, ha az adminisztrációt mégis meg akarják takarítani. Az adminisztráció megtakarítása valóban egyszerű, hiszen egy feladatokat megszabó tanácsi tisztviselő nyugodtan gazdálkodhat diszkrét jogkörrel egy meghatározott, erre a célra szánt pénzüsszeggel, s a feladatokra való felkérés esetén saját hatáskörében intézkedhetne a megfelelő bértétel átutalásáról. A visszaélések ennek a megoldásnak valóban a kockázatát jelentik, azonban ezek köre sem igazán tág. A feladatot meghatározó személy például adhatja a fizető megbízásokat saját pártfogoltjainak. Ez esetben azok lesznek tulterhelve.

Nagyobb gond az említetteknel az, hogy nem szakmai, adminisztratív jellegű tevékenységek elvégzésére más hivatás-területeken is rákényszerülnek a hivatást gyakorlók /pl. orvosok/. Egy olyan rendszer működtetése, amely a nem szakmai jellegű feladatok elvégzésére megfelelő bérjuttatást ír elő, nem igen képzelhető el egyetlen ágazatban. Így tehát ezt vagy kísérnie kell hasonló intézkedéseknek más ágazatokban is, vagy meg kell találni

azokat a speciális oktatásügyön belüli tényezőket, amelyek indokolhatják vagy lehetővé tehetik egy az általánostól eltérő megoldási modell alkalmazását.

Az általánosan elfogadott szakmai feladatokon túli tevékenységek külön díjazását az oktatásban különösen indokoltá teszi az, hogy itt ezeknek a tevékenységeknek az elvégzésére nincs ilyen feladatokra specializálódott külön személyzet, így magának a pedagógus szakmai személyzetnek kell ellátnia az oktatási rendszer működésével kapcsolatos adminisztráció jelentős részét. A "Köznevelés"-vita több résztvevője látta a túlterheltség probléma egyik okát abban, hogy nincsenek u.n. pedagógiai középkáderek, tehát olyan állandó iskolai személyzet, amely a nem közvetlenül szakmainak tekintett feladatokat elláthatná /oktatástechnikus, gyermekfelügyelő stb./ Ez a kérdés átvezet az iskola szervezetén belüli problémákhoz.

2. A túlterheltség mint munkahelyi probléma. A túlterheltség mint munkahelyi probléma jelentős részben a különböző feladatoknak és az érték nyújtott juttatásoknak a tantestület tagjai közötti egyenlőtlen elosztásából fakad. A pedagógusok különböző tevékenységei igen eltérő erőfeszítést kívánnak, és gyakran egyazon feladattípus mögött igen eltérő tevékenységeket találhatunk. A leggyakrabban idézett példa az osztályfőnöki tevékenység, amely a nevelők egy részénél minimális elfoglaltság, másoknál viszont sok időt követelő, összetett munka. Ugyanez áll azonban a különböző tantárgyakra is, ahol rendkívül nagy eltérések figyelhetők meg az egyes nevelők munkája között, aszerint,

hogy törekszenek-e módszertani újításokra, használnak-e komoly előkészítést igénylő tanítási módszereket. Maga a tanított tárgy is kívánhat nagyobb munkabefektetést, mint egy másik tárgy, függetlenül a nevelőtől. /pl. a tanulói kísérleteket alkalmazó tárgyak/.

Úgy vélem, ezeket az eltéréseket lehetetlen megbízható módon felmérni, mivel megszámlálhatatlanul sok tényező függvényei. Így nem is igen képzelhető el az egyes tevékenységformák becsült munkaigényességének megfelelő központilag szabályozott bér- vagy órakedvezmény differenciálás. Ez olyan probléma, amit csak iskolai szinten lehet kezelni, s a központi oktatásirányítás csak annyit tehet, hogy megkönnyíti az iskolán belüli kezelését. Ehhez egyszerre két dologra van szükség, amelyek egymás nélkül nem valószínű, hogy eredményre vezetnének. Egyfelől a központi szabályozás segítségével lehetővé kell tenni a feladatoknak és a juttatásoknak az iskolák szintjén történő differenciálását, másrészt ezt össze kell kapcsolni olyan iskolaszintű demokratikus érdekérvényesítési és döntéshozatali intézmények kialakításával, melyek garantálják, hogy a differenciált feladat- és juttatás-elosztás a tantestületeken belül legitimálódik. A központi szabályozásnak tehát lehetővé kell tennie, hogy a nevelők különböző feladatok elvégzéséért olyan órakedvezményben vagy plusz juttatásokban részesülhessenek, melyek odaitélése iskolaszinten történik. Másfelől a tantestületeken belül működő demokratikus értékelő és döntéshozó fórumoknak kell biztosítani a differenciálás jogát, vagyis a tantestület belső nyilvánosságára kell bizni

annak a megítélését, hogy valamely tevékenység jelentős erőfeszítés-többlettel jár-e, illetve hogy ez értékes eredményeket produkál-e.

Vannak bizonyos visszatérő tevékenységek, melyek többletmunkaként való elismerése történhet központilag is /továbbtanulási orientáció ifjúságvédelmi munkák stb./ Ezekre központi szabályozással lehet órakedvezményt vagy többletbért juttatni. Ennél jelentősebb azonban az, hogy az egyes szakmai munkaközösségek vagy a tantestület egésze dönthessen bizonyos nevelők rendkívüli órakedvezményéről. A központi oktatásirányítás a rendtartásban előírhatja, hogy bizonyos szakmai tevékenységek végzésére a tantestület meghatározott nagyságu órakedvezményt ítélhet oda egyes nevelőknek. Pl. ha egy nevelő osztályfőnöki tevékenységén belül olyan különleges programokat szervez a tanulóinak, melyeket a szakmai munkaközösség érdekesnek talál, akkor javaslatára a tantestület meghatározott időtartamra órakedvezményben részesítheti az illető nevelőt.

A differenciált belső feladat- és juttatáselosztási mechanizmusok kialakulását lehetővé tevő rugalmas központi szabályozás bevezetése viszonylag egyszerű dolog. Jóval bonyolultabb probléma azoknak a belső demokratikus döntéshozatali és érdekvérvényesítési mechanizmusoknak a hiánya, melyek lehetővé tennék a differenciált iskolai elosztási rendszer legitimálását, tehát azt, hogy a belső differenciálás ne vezessen a tantestületeken belüli konfliktusok kiéleződéséhez. A szakmai munkaközösségeknek, illetve a tantestület egészének juttatott döntési jogok

meghatározásával a központi oktatásirányítás befolyásolhatja ezt a folyamatot, de ez önmagában nem vezet eredményre, ha ezzel egy időben nem fejlődik a tantestületeknek a demokratikus együttműködésre való képessége. Ez jelentős mértékben attól függ, hogy a szélesebb társadalmi környezetben hogyan alakul ez a képesség, bizonyos fokig azonban az oktatáson belüli eszközökkel is befolyásolható. Ennek érdekében a központi oktatásirányításnak érdemes lenne önálló programot kidolgoznia a tantestületek demokratikus együttműködési kulturájának a fejlesztésére. A tanárképzés és a továbbképzés csatornáin keresztül lehetséges egy ilyen kultúra értékeinek a továbbítása. Erre akár önálló tananyag is kidolgozható, amely a tantestületet alapvetően konfliktusos csoportnak mutatná be, rámutatna az ellentétes érdekekre, elősegítené a csoporton belüli szociálpszichológiai folyamatok megértését és a kezelésükre való képesség kifejlődését stb.

A rugalmas és differenciált belső munkamegosztási mechanizmusok kialakulása mellett a túlterheltség mint munkahelyi probléma megoldását segítené az, ha kitágulna annak a lehetősége, hogy akár szakmai, akár nem szakmai feladatok végzésére az iskolák külső embereket kérjenek fel. Nem tisztán szakmai jellegű feladatok végzésére szinte akármelyik felnőtt alkalmas. Az iskolák felkérhetnének szülőket, részmunkaidős elfoglaltságot vállaló fiatalokat akár rendszeres tevékenységek végzésére, /pl.étkeztetés/ akár alkalmi feladatokra /pl.gyermekkisérés/. Kifejezetten szakmai feladatok elvégzésére, így órátartásra vagy akár folyamatos tanításra meg lehetne szervezni a felsőéves

tanárképzős hallgatók iskolai munkáltatását. Ezek ma is létező formák, de nem integrálódtak általánosan az iskola munkaszervezési módszereibe.

Annak intézményesítése, hogy a felsőéves tanárképzős hallgatók jövedelemkiegészítés céljából iskolai munkát vállaljanak, a jelenleginél szerencsésebb módon kapcsolná össze az iskolai tanítást a tanárképzéssel. A nevelők egy része ugyanis nem diplomásként érkezik az oktatásba, hanem nevelői gyakorlata idején végzi el a tanárképzőt. Ezek a nevelők, noha gyakorlatilag teljes értékű munkaerőnek számítanak, valójában nem azok, mivel idejük jelentős részét az iskolától távol töltik el. Ezzel szemben az iskolában munkát vállaló főiskolás nem számítana teljes értékű munkaerőnek, nem foglalna el státuszt. Amíg tehát a pedagógusképzőbe beiratkozó képesítés nélküli nevelő hiányzó munkelő, a pedagógusképzőt végző óraadó hallgató, plusz munkaerő.

3. A túlterheltség mint a felettes hatóságok zaklatása.

A felettes - elsősorban helyi - hatóságok részben feladatokat osztanak ki az iskoláknak, részben ellenőrzik, hogy az intézmények hogyan hajtják végre úgy az általuk, mint a központilag kiadott ad hoc vagy folyamatos feladatokat. A túlterheltség miatt elégedetlenkedő nevelők mindkettő ellen lázadnak. Egyrészt a feladatok egy részét itélik értelmetlennek, másrészt az ellenőrzést itélik túlzottnak, tehát egy általuk inkompetesnek vélt hatósági irányítás túlzott kontrolljára vezetik vissza túlterheltségük egy részét. Ez összefügg a bemeneti tényezők szoros kontrollján alapuló oktatásirányítási rendszerrel, így megvál-

tozása is csak e rendszer jelentős átalakulásától várható.

Az irányítás kompetenciájának a növekedése mindenekelőtt a szakmai és hatósági jellegű felügyelet különválasztásától várható. A szakmai jellegű felügyelet hatósági jellege megszűnésével növekszik a tantestületek szakmai önállósága is. Ettől a változtatástól várható, hogy a nevelők egyrészt szakmailag kompetensebbnek fogják érezni felügyelőiket, másrészt kevésbé lesznek kiszolgáltatva nekik.

Nehezebb kérdés az iskoláknak a tisztán hatósági jellegű felügyeletről való függése. A hatósági jellegű felügyelet hatókörét az határozza meg, hogy az állami-közigazgatási hatóságok általában milyen mélyen avatkoznak bele a társadalom és annak intézményei működésébe. Ez a beavatkozás Magyarországon általánosan nagy mélységű. A hatóságok szabályoznak és ellenőriznek olyan dolgokat, mint a balesetvédelem, a személyzeti kérdések vagy az olyan kvázi-szakkérdéseket, mint a hátrányos helyzetű gyerekek oktatása. Az iskolák valószínűleg annak arányában szabadulhatnak meg az ilyen hatósági túlkontrollálástól, minél inkább szakmai kérdésekként tudnak elismertetni olyan kérdéseket, melyek korábban nem minősültek annak, és - ezzel párhuzamosan - minél inkább az egyes nevelők kompetenciájába utalják a szakmailag minősülő kérdések eldöntését. Ez mindenképpen hosszabb folyamat, amely csak az oktatásirányítás rendszerének lényegi módosulásával érhet célt, s amely megintcsak a szélesebb társadalmi környezet változásaitól is függ.

4. A túlterheltség mint taneszköz probléma. A taneszközökkel való ellátás jelenlegi rendszere nem valószínű, hogy valaha is képes lesz kielégíteni az ilyen eszközök iránti rendkívül differenciált nevelői igényeket. A központilag előírt és szállított eszközöket nyilván csak a nevelők egy része találja testreszabottnak, míg más részük másmilyen, személyes igényeinek és tanítási módszereinek inkább megfelelő eszközöket igényelne. Különösen így lesz ez akkor, ha növekszik az iskolák által szabadon kialakítható programok választéka. Ugyanakkor a jelenlegi központosított taneszközgyártás és ellátás képtelen rugalmasan és gyorsan reagálni az ujitásokra, s az sem valószínű, hogy a legolcsóbban szállítja a taneszközöket. Ennek a rendszernek a fenntartását semmi nem indokolja. A központi oktatásirányításnak olyan taneszközpiac kialakulását kellene szorgalmaznia, amelyen a különböző taneszközkészítők egymással versenyezve a jelenleginél jóval differenciáltabb, valószínűleg olcsóbb és sok esetben technikailag is újszerűbb eszközkinálatot hoznak létre. Taneszközkészítésre vállalkozásokat alapíthatnának szakmabeliek vagy szakmánkívüliek. A központi oktatásirányítás fenntarthatná magának a jogot, hogy valamilyen általa felhatalmazott és szakmailag kompetensnek tartott testület segítségével szakmailag véleményeztesse az ily módon piacra kerülő taneszközöket, s azokat, amelyeket megfelelőnek talált, a helyi hatóságok illetve az iskolák számára megvételre ajánlja.

A pedagógus-túlterheltségnek azokat az elemeit, melyek az igényeknek nem megfelelő s így többletmunkát okozó taneszközökkel

függenek össze, csak egy olyan taneszközellátási rendszer szüntetheti meg, amely a nevelők számára lehetővé teszi, hogy a különböző eszközök között válogathassanak. A taneszközpiac kialakulása egyrészt az eltérő igények kielégítését teszi lehetővé, másrészt azt, hogy egymással versengő elképzelések valóra válhassanak. Taneszközöket készíthetnének állami szervezetek /pedagógiai intézetek, tanárképző iskolák stb./ vagy magánvállalkozások, pedagógusok munkaközösségei, egyéb vállalkozók./

A taneszköz-ellátással függ össze a központi tanmenetek kérdése, ami igen gyakran felbukkan a hozzászólásokban. Nagyon sok nevelő központi tanmenetek megjelentetését kéri, amelyeket a központi oktatásirányítás azzal az indokkal szüntettet meg, hogy növelni kívánja a pedagógusok önállóságát. A vitát lezáró interjúban Hanga Mária, akkori miniszterhelyettes megemlíti, hogy a minisztériumi munkatársai egy része nem ért egyet azzal, hogy tanmenetjavaslatot adjanak a pedagógusok kezébe, mert ez "nem felelne meg a tanári szabadságról kialakított álláspontunknak." A tanári szabadságnak azonban eleme lehet az is, hogy az, aki kész mintákat kíván követni, tehesse azt. A miniszterhelyettes ezzel kapcsolatban ésszerű megoldást javasol: többféle tanmenetjavaslatot kell nyilvánosságra hozni különböző szakmai folyóiratokban vagy más kiadványok formájában, melyeket bármely tanár szabadon felhasználhat. A központi oktatásirányításnak gondoskodnia kell az ilyen igények kielégítéséről, ha ezek spontán módon nem elégülnek ki.

ÖSSZEGZÉS

Összefoglalva a "Köznevelés"-vita tanulságait a következő fő szempontokat kell kiemelni:

1. A pedagógus-tulterheltség rendkívül összetett problémakör, amely olyan részproblémákból tevődik össze, melyeknek néha alig van közük egymáshoz, néha pedig egyszerűbb problémákra, így például a fizetések vagy a szakmai autonómia kérdésére visszavezethetők. A "Köznevelés" vitája lehetőséget nyújtott a pedagógusoknak arra, hogy a legkülönbözőbb panaszukat megfogalmazzák. ^{9./} E panaszok feltételezhetően a pedagógusok mint szakmai csoport általános közérzetét tükrözték. Nehezen eldönthető, hogy mindebből mi az, ami az általános társadalmi közérzet eleme, és mi az, ami kizárólag a pedagógusok szakmai csoportjára jellemző. A tulterheltség tényének a központi oktatásirányítás által történt elismerése és az ezzel kapcsolatos nyilvános vita megindítása lehetővé tette, hogy a különböző, korábban valószínűleg diffúz panaszok egy körülhatárolt problémakomplexum köré csoportosulva manifesztálódhassanak. A központi oktatásirányításnak a vita hasznos információkat nyújthat az oktatási rendszeren belüli feszültségek kezeléséhez. Ehhez mindenekelőtt el kell hátrálni a sajátos oktatáson belüli problémákat azoktól, amelyek feltehetően minden, vagy a legtöbb foglalkozási csoportba /pl. műszaki értelmiségiek, egészségügyiek, közigazgatási tisztviselők stb./jellemzőek.

2. A "Köznevelés"-vita lehetőséget nyújt arra, hogy az oktatásirányítás általános képet nyerjen a pedagógus szakma pana-

szairól, s hogy ezek jellegzetes típusait megkülönböztesse. Ennél mélyebb információkat azonban nem nyújt, hiszen a vélemények megfogalmazói nem alkottak reprezentatív mintát. Nem lehet tudni, hogy a vita során felvetett problémák a pedagógusok mely csoportjait foglalkoztatják, milyen az intenzitásuk, vajon minden probléma hangot kapott-e, stb. Ennek ellenére a vita alapján a központi oktatásirányítás kidolgozhat bizonyos intézkedéseket, illetve a vita tanulságait figyelembe veheti átfogóbb intézkedések kidolgozásánál.

3. A "Köznevelés"-vita alapján úgy tűnt, négy olyan alapkérdés van, melyeket a túlterheltség-problémán belül érdemes különválasztani. A legfontosabb a pedagógusbérek kérdése, amire - úgy vélem - szinte minden visszavezethető. A másik három alapkérdés a demokratikus munkahelyi szervezet, a hatóságokkal szembeni szakmai autonómia és a taneszközökkel való ellátottság. E kérdések mindegyike összefügg szélesebb társadalmi problémákkal, de bizonyos keretek között a központi oktatásirányítás is képes a kezelésükre.

4. Végül érdemes kiemelni még egy dolgot: amennyiben a központi oktatásirányítás a pedagógus-túlterheltség problémakörét egységes problémakomplexumként kívánja kezelni, és az egyes intézkedéseit illetve koncepcióit e problémakomplexum szempontjából is értékelni kívánja, célszerű létrehozni és működtetni egy olyan testületet, amely e problémakör racionalitását képviseli. E testület feladata mindenekelőtt a problémakör feltárása és ennek alapján átfogó jelentés elkészítése

lehetne. Ezt követően, amíg erre igény van, a pedagógus-tulterheltség szempontjából minősítené az oktatásirányítás intézkedési terveit, koncepcióit. Ugy vélem azonban, hogy a pedagógus-tulterheltség összefoglaló terminus némileg félrevezető, hiszen itt inkább a nevelői szakmának mint egésznek az általános érdekeiről van szó. Ha ezt elfogadjuk, a szóbanforgó testületnek általában a nevelői szakma várható viselkedéséből kiindulva kell értékelnie a központi oktatásirányítás cselekvéseit. E testületnek természetesen nem a nevelői szakma érdekeinek a védelme a feladata. Erre csak szakszervezeti jellegű intézmények vállalkozhatnak.

J E G Y Z E T E K

1. Bacskai István /igazgató/, Ha belső szükségből dolgozunk, 12.sz.
2. Harcsa Tiborné /óvónő/, Fáradt óvónők, 11.sz.
3. Baráz Miklós /igazgató/, A túlterhelés gyökerei, 16.sz.
4. Aggod Péterné /igazgató-helyettes/ Papirból áll a világ, 14.sz.
5. Thomann Nándor /igazgató/ Sokan látogatnak, 7.sz.
6. S.Tóth András /tanító/, Jól tanítani, jó felszereléssel, 12.sz.
7. Csekély volt azoknak a hozzászólásoknak az aránya, melyek a javaslatok mellett nem tartalmaztak volna bíráló, elégedetlenséget kifejező elemeket. Pontos adatot nem lehet mondani, hiszen ezeknek az elemeknek az elbírálása meglehetősen szubjektív. Ugy találtam, hogy a vitacikkeknek legalább háromnegyede tartalmaz ilyen elemeket, néha erős emocionális töltettel. Ezt illusztrálják a jegyzetek után található melléklet szemelvényei /jelezve egyben a problémakör rendkívül diffúz jellegét is.
8. A cikkek tartalma alapján bizonyos, valószínűséggel azonosítani azt, hogy a cikkírók milyen iskolatípushoz tartoznak. Ennek alapján a következő megoszlást találtam:

ISKOLATIPUS	CIKKEK SZÁMA
Óvónők	3
Ált.isk.tanítók	6
Ált.isk. tanárok	9
Ált.isk.igazgatók	11
ÁLTALÁNOS ISKOLA ÖSSZESEN -----	26

középiskolai tanár	4
szakmunkás tanár	1
szakfelügyelő	1
művelődési osztályvezető	1
nem azonosítható igazgató	2
egyéb nem azonosítható	3
ÖSSZESEN: -----	41

9. Salgóvári László: Ha szerda, akkor értekezlet, 9.sz.